

Передмова¹

Гріх будь-якого письменника — дивитися на світ лише з власної точки зору. Об'єктивність є ілюзією. Як сказав Дон Кіхот Санчо Пансі: «Те, що для тебе таз цирульника, для мене — шолом Мамбріна, та ще щось для іншої людини». Отже, дискусії експертів із зовнішньої політики виявляють незгоду найкращих умів з приводу найелементарніших деталей. Багато разів я чув слово «неточно», яке використовував один з експертів, щоб оскаржити те, що, на його переконання, було фактологічною помилкою та насправді — лише його власною інтерпретацією.

Нерідко те, що вважають аналізом, є тільки відображенням чийогось життєвого досвіду, застосованого до конкретної проблеми. І тоді з цього гріха виникає інший — добір фактів та аналітичних висновків для захисту конкретної точки зору. Для цієї дилеми, ймовірно, може не знайтися рішення.

Вищесказаного стосується і моя біографія. Я ніколи не навчався в університеті, не був постійним учасником дослідницько-аналітичних центрів та не служив в уряді. Мені бракує всіх цих корисних складових досвіду. Точка зору, яку я пропоную, ґрунтується на освіті іншого типу: двадцяти-

¹ Ця книжка написана американцями і про американців. Але теми, порушені в ній, є спільними й актуальними для мешканців будь-якої країни світу. (Прим. ред.)

п'ятирічній роботі репортером переважно за кордоном. Саме шок від побачених на власні очі воєн, політичних потрясінь та бідності країн «третього світу» підштовхнув мене до знайомства із класиками філософії та політики. Я сподівався, що в їхніх працях зможу знайти пояснення тим жахам, що відбувалися у мене перед очима. Серед книг, які приваблювали мене найбільше, були ті, що у той чи інший спосіб допомагали зрозуміти мій власний досвід, набутий на місцях подій. Сім років я провів у Греції та численних поїздках на Сицилію й у Туніс, завдяки чому близько познайомився із «Пелопоннеською війною» Фукідіда та «Війною з Ганнібалом» Лівія. Ці книги дали мені свіжу точку зору на власний час та на місця, з яких я вів свої репортажі.

Я й не сподіваюся, що можу зрівнятися з ерудованістю тих, хто все життя вивчав ці великі книги. Обивателя, що зіткнувся з античною літературою, можна порівняти з мандрівником у його перший день в незнайомій країні: буде те, що він зрозуміє неправильно, але буде й те, що він одразу помітить, на відміну від постійних жителів, яким усе давно вже приїлося. Дослідник XIX століття, сер Річард Френсіс Бертон, писав:

Не гордуй, прихильний читачу, першими враженнями... якщо потрібно зробити проникливий, чіткий нарис, то треба робити його негайно після прибуття на місце; коли відчуття контрасту все ще залишається свіжим у пам'яті та коли другий і третій погляди не витіснили перші думки... Людина, яка прожила у певному місці два десятки років, забуває всі враження, які мала, побачивши його вперше; якщо вона й пише про них, то пише для себе й своїх старовинних друзів, а не для

широкої публіки. Автор нарисів, який діє згідно з моєю рекомендацією, звичайно, припускається раптових недбалих помилок... Але загалом його нарис буде правдивим та живим¹.

Для неспеціаліста філософія так само захоплива, як для експерта, і сподіваюсь, що мені вдасться передати мій ентузіазм щодо філософів, праці яких я досліджував. Мій вибір почасти має довільний характер. Я ніби читаю думки читача: «Якщо він пише про Макіавеллі, то чому ж не пише про Ніцше; якщо згадує Канта, то чому ані слова про Локка?» Через акцентування на зовнішній політиці я писав про декількох філософів та письменників, які, на мою думку, найбільше пов'язані з темою цієї книги та надають багато матеріалів для роздумів.

Філософія не обов'язково є повчальною. Вона може бути даремною або, у деяких випадках, навіть небезпечною: Невілл Чемберлен, як і Вінстон Черчилль, дуже добре розбирався в античній літературі. Міністр іноземних справ при Беніто Муссоліні, граф Чіано, був гарячим прихильником Сенеки. Мартін Гайдеггер, якого дехто вважає найзначнішим філософом XX століття, після приходу Гітлера до влади став нацистом. Та все одно можна спробувати зробити корисною філософію на благо політиків, зокрема щодо тем, у яких людина має власний журналістський досвід.

Дійсно, у цій книзі я залишаюсь журналістом: розповідаю про класичну літературу та погляди сучасних дослідників, інтегруючи їх в оповідь, подібно до того, як це

¹ Richard Francis Burton. *Wanderings in West Africa from Liverpool to Fernando Po* (Mineola, N.Y.: Dover, 1991), pp. 20—21.

робив би будь-який журналіст із різнорідними матеріалами.

Я не оптиміст і не ідеаліст. Американці можуть дозволити собі бути оптимістичними почасти через організаційні структури, як-от Конституцію, що була задумана людьми, які мислили трагічно. Ще до того, як присягнув перший президент, було встановлено правила імпідменту. Джеймс Медісон писав у статті № 51 збірника *Federalist*, що люди настільки далекі від спокутування, що єдине рішення полягає в тому, щоб поставити амбіції проти амбіцій та інтереси проти інтересів: «Якби люди були ангелами, жоден уряд не був би потрібен». Наш поділ влади ґрунтується на цьому похмурому уявленні про людську поведінку. Французька революція, навпаки, почалася з безмежної віри у розсудливість широких мас та у спроможність інтелектуалів досягти гарних результатів — і завершилася гільйотиною.

Наші батьки-засновники були конструктивними песимістами в тому сенсі, що постійно піклувались стосовно того, що може дати небажаний результат у людських взаєминах. Робота письменника полягає у тому, щоб надихати, так само вона може розбурхувати — говорити те, що можлива аудиторія не хотіла б почути. Міжнародна політика також часто осмислюється в світлі найгірших сценаріїв. Отже, мій песимізм і скептицизм можуть виявитися доцільними. Бо у новому столітті державних діячів будуть випробовувати не тим, що правильно в міжнародних відносинах і що як належить оспівується гуманістами, а більш темними і складними проблемами.

Утім, будь-яке обговорення нового століття має починатися зі старого.

«СУЧАСНОГО» СВІТУ НЕ ІСНУЄ

Усе зло ХХ століття проростало з популістських рухів, які жахливо експлуатувалися в ім'я утопічних ідеалів, та множувало свою силу завдяки новітнім технологіям. Нацистська партія почалася з кампанії на захист прав робітників, організованої у 1919 році слюсарем із Мюнхена, Антоном Дрекслером, наступного року її очолив Гітлер. Більшовицька партія також виникла на тлі визвольного політичного перевороту та, подібно до нацистської, скористалася людською мрією про соціальне відродження. Коли нацисти та більшовики були при владі, коїти злочини їм дуже допомагали винаходи індустріальної епохи. Зусилля Мао Цзедунa щодо трудомісткої індустріалізації через створення утопічних громад призвели до загибелі не менше ніж 20 мільйонів китайців у період кампанії Великого стрибка з 1958 до 1962 року¹.

Двадцяте століття, ймовірно, поганий орієнтир для ХХІ століття, та знецінювати його можуть лише дурні, зокрема через

¹ За майже три десятиліття правління Мао у Китаї загинуло 35 мільйонів цивільних осіб. Для порівняння: за комуністичного правління у Радянському Союзі загинуло 62 мільйони цивільних осіб; за нацистського правління у Німеччині загинув 21 мільйон цивільних осіб. Rudy J. Rummel, «Statistics of Democide», *The Economist*, Sept. 11, 1999.

те, що зараз світ пронизують популістські рухи, які провокують безлад і вимагають політичної та економічної трансформації. Особливо непокоїть Азія. Індія, Пакистан, Китай та інші нові сильні держави пульсують новітніми технологіями, націоналістичним запалом та дезінтегративними силами. Згадаймо слова Александра Гамільтона:

Шукати тривалої гармонії між декількома незалежними, не пов'язаними між собою суверенними державами, розташованими по сусідству, означає нехтувати незмінним плином людської історії та діяти всупереч накопиченому століттями досвіду¹.

У зв'язку з цим лиха ХХІ століття можуть також виникати з популістських рухів, які, користуючись перевагами демократизації, обґрунтовуються релігійними та сектантськими віруваннями й озброюються результатами постіндустріальної революції: зокрема, інформаційними технологіями. Індуїстські екстремісти, які на початку 1990-х років спалювали мечеті в Індії та наприкінці 1990-х нападали на християн, належали до руху робочого класу, який поширював свої послання за допомогою відеокасет та інтернету. Подібні феномени спостерігалися в Індонезії, Ірані, Нігерії, Алжирі, Мексиці, Фіджі, Єгипті, Пакистані, Західному березі ріки Йордан, арабському Назареті та ще декількох місцях: релігійні або етнічні групи, переважно з робочого класу, використовували сучасні технології зв'язку для провокування заворушень.

Популістська лють підживлюється соціальною та економічною напругою, часто погіршуваною зростанням населення

¹ Federalist No. 6.

й браком ресурсів на дедалі більш урбанізованій планеті. Упродовж найближчих десятиліть іще на два або три мільярди більше людей житимуть у величезних збіднілих містах світу, що постійно розвивається.

Усесвітній капіталізм сприятиме цій небезпеці, руйнуючи традиції та динамічно породжуючи нові. Блага і переваги капіталізму поширюються нерівномірно, бо що інтенсивнішою є експансія капіталізму, то більш нерівно відбувається розподіл багатства¹. Отже, в умовах глобалізації утворюються два динамічні класи — нувориші-підприємці й, що зловісніше, новий субпролетаріат: мільярди бідноти, яка нещодавно прибула із сільської місцевості до стихійних поселень, що розростаються навколо великих міст Африки, Євразії та Південної Америки.

Очікували, що доступ до інтернету та мобільних телефонів збільшиться з 2,5 % сьогодні до 30 % у 2010 році; але 70 % населення світу до цього року все ще залишалися без зв'язку, а близько половини — ніколи не дзвонили по телефону². Нерівність колосальна, а тероризм, який вона породжує, має безпрецедентні технологічні можливості.

Поширення інформації не обов'язково сприятиме стабільності. Винахід Йоганном Гутенбергом рухомих літер у середині XV століття призвів не лише до Реформації, а й до релігійних воєн, раптове поширення текстів викликало

¹ Дохід однієї людини, усереднений по всьому світі, зростає приблизно на 0,8 % на рік, але в понад 100 країнах світу дохід впав з 1985 року, як і індивідуальне споживання в понад 60 країнах. Див. James Gustave Speth's «The Plight of the Poor», *Foreign Affairs*, May — June 1999. Також див. Thomas Homer-Dixon's *The Ingenuity Gap* (Toronto and New York: Knopf, 2000).

² Оцінка Мануеля Кастеллса (Manuel Castells), професора соціології, Каліфорнійський університет, Берклі, й автора трилогії *The Information Age: Economy, Society and Culture*.

суперечки науковців та пробуджувало невдоволення, що тривалий час ніби спало. Поширення інформації у наступні десятиліття призводитиме не лише до нових суспільних договорів, а й до нових розбіжностей, мірою того, як люди стикатимуться з новими складними питаннями, щодо яких не зможуть дійти згоди.

Я зосереджуюсь на темному боці будь-якої події не тому, що майбутнє буде неодмінно поганим, а тому, що саме в цьому завжди полягали кризи міжнародної політики.

Західні політики, якщо зважати на їхні заяви, гадають, що етнічні та релігійні заворушення спричиняє політичний гніт, хоча саме політична свобода часто розв'язує насили, огидне ліберальним товариствам. Величезні маси низькооплачуваних, безробітних та малограмотних робітників, розділених за національностями та релігійними віруваннями, найбільше потребують дисциплінованого, освіченого керівництва.

Миротворчість, зокрема, ставатиме дедалі складнішим процесом. Причина в тому, що успішні мирні переговори потребують централізації влади. Лише сильні правителі можуть виправдовувати історичні докорінні зміни курсу, необхідні для миру, часто за допомогою згідливих засобів масової інформації та мінімальної опозиції. Без інструментів диктату Анвар Садат у Єгипті й король Йорданії Хусейн не змогли б домовитися про мир із Ізраїлем. Демократизація — це довгий та нерівномірний процес: перед тим як утворити стабільні організації, вона породжуватиме слабких та непевних правителів. Дехто стверджує, що, лише коли арабський світ зазнає демократизації, встановиться мир з Ізраїлем: це не обов'язково так. Лібералізація у таких

країнах, як Єгипет і Сирія, може вивільнити екстремістські сили, що у короткостроковій перспективі глибше дестабілізуватимуть ситуацію на Близькому Сході.

Політики Заходу вважають, що диктаторів можна перемогти, лише усунувши їх. Швейцарський історик XIX століття Якоб Буркгардт писав: «Немов погані лікарі, вони вважають, що зможутьвилікувати хворобу прибравши симптоми, та уявляють, що, коли тиран загине, свобода настане сама собою»¹. У 1990-х роках західні уряди вимагали проведення виборів в усіх країнах, що розвивалися, — нерідко у місцях з низьким рівнем грамотності, слабкими державними інститутами та запеклими етнічними конфліктами. Диктаторів змінили обрані прем'єр-міністри. Та через те, що диктатори самі собою були втіленням поганого соціального та економічного розвитку, їхнє усунення нерідко давало можливість таким самим негромадянським методам діяти вже у шкурі демократії; так, приміром, у Пакистані й Кот-д'Івуарі, двох великих показових державах Південної Азії та Західної Африки, обрані лідери розкрадали величезні суми грошей та нацьковували одну етнічну групу на іншу, поки наприкінці 1990-х років військові обох країн не здійснили державні перевороти, які місцеве населення зустріло з очевидним полегшенням². Звісно, правління військових нічого не вирішило, і заворушення тривали.

Навіть коли Захід втручався та брав під контроль місцеві адміністрації, як у Косово та на Гаїті, встановленню стабільності могли перешкоджати нерозв'язні культурні та історичні чинники. В останній день XX століття, через шість міся-

¹ Див. книгу Буркгардта (Burckhardt) *The Civilization of the Renaissance in Italy* (New York: Random House, 1954), p. 46.

² Див. книгу Фаріда Закарія (Fareed Zakaria) «*The Rise of Illiberal Democracy*,» *Foreign Affairs*, листопад — грудень 1997 року.

ців після того, як президент Білл Клінтон і прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер оголосили про перемогу в Косово, Бернард Кушнер, голова Перехідної адміністрації Організації Об'єднаних Націй у регіоні, сказав, що етнічне примирення між сербами — православними християнами та албанцями-мусульманами залишається далекою метою. «Ви не можете за декілька тижнів та місяців змінити спосіб мислення й серце людини після століть труднощів, сутичок, ворожнечі. Це неможливо»¹.

Не лише етнічне примирення й тріумф ліберальної демократії не мають розглядатися як даність; те саме стосується системи національних держав. Постколоніальна епоха перебуває тільки на початкових етапах руйнування. Залишки європейських імперій в Африці та Азії, як і раніше, забезпечують певною мірою стабільний поділ територій. Лише у таких маргінальних районах, як Сомалі та Сьєрра-Леоне, ця система розпалася. Протягом наступного десятиліття вона може продовжити руйнуватися у значно більших, густонаселених та урбанізованих суспільствах — приміром, у Нігерії та Пакистані, де сценарії стороннього втручання будуть особливо проблематичними.

Стрімке зростання міст упродовж останніх десятиліть сприяє тому, що у новому столітті величезні міські агломерації з власними прилеглими районами та лояльним населенням переважатимуть у політичному плані цілу країну. Сполучені Штати Америки дедалі більше перетворюються на сукупність мирних міст-держав-конкурентів. Вісімдесят п'ять відсотків населення Аризони проживає у «великому міському коридорі» Тусон-Фенікс; очікують, що на 2050 рік

¹ Цитовано у звіті Мемлі Краснікі Associated Press, 1 січня 2000 року.

у ньому житиме 98 % населення¹. Тихоокеанський північний захід стає єдиною міською громадою, розташованою вздовж Федеральної автостради № 5, або Головної вулиці I-5, як її називають місцеві жителі, що простягнулася від Юджина, штат Орегон, до Ванкувера, Британська Колумбія, дедалі більше забуваючи про кордон між Сполученими Штатами та Канадою. За кордоном значна кількість міст-держав — Сан-Паулу, Богота, Москва, Київ, Баку та Куньмін у Південному Китаї, — оточених слабкими та такими, що живуть за власними законами, регіонами, можуть опинитися під контролем корпоративних та військових олігархів: часом освічених, часом криміналізованих. У таких високотехнологічних, неосередньовічних князівствах за гроші можна буде купувати результати виборів, а служби безпеки та військові впливатимуть на політику значно більше та витонченіше.

У найзаможніших частинах світу, де існує верховенство права, залишається відкритим питання, чи взагалі потребуватимуть такі новостворювані політичні одиниці уряду: деякі з них можуть зберегтися у формі рухомої виконавчої влади, яка забезпечуватиме декілька ключових процедур, натомість дедалі міцніші та активніші глобальні інститути переберуть на себе решту бюрократичної відповідальності.

Міста завжди перебували між Добром та Злом, пишністю та потворністю, творчістю й жахами, новими ідеями та гаджетами: це місця, які потрібно відчувати, а не оцінювати. Уявіть безліч заможних міст-держав у найближчі роки: їхнє населення, щасливе у своїх бетонних вуликах, існує у кіно, телебаченні та інтернеті, перебирається від однієї розваги до іншої та через електронні медіа, що невпинно зростають,

¹ Девід К. Тейлор (David K. Taylor), демограф з міста Туксон.